
ЧИ ПОТРІБЕН «РЕБРЕНДИНГ» УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ?

Два боки основного питання філософії: витіснення з освітнього простору чи невідповідність вимогам сучасного суспільства?

Низка законотворчих ініціатив у галузі науки та освіти (зокрема, гуманітарної), на які був як ніколи щедрим 2015 рік, поставила під питання існування філософії як навчальної дисципліни у вітчизняному освітньому ландшафті¹.

Завдяки оперативним та активним діям представників галузевої спільноти, флагманами яких виступили Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України та Український філософський фонд, позиції філософії вдалося зберегти, результатом чого став Лист Міністерства № 1/3-120 від 11.03.2014 з рекомендацією університетам зберегти блок гуманітарних дисциплін для всіх спеціальностей.

Утім, дискусії навколо місця філософії у системі освіти не згасають і досі. Впродовж року цій темі було присвячено десятки публікацій та публічних обговорень. До дискусії долучилися провідні українські фахівці — Мирослав Попович, Євген Бистрицький, Сергій Пролеєв, Олег Хома, Тетяна Гардашук [Бистрицький, s.a.; Пролеєв, s.a.(a), s.a.(b); Хома, s.a.(a); Гардашук, s.a.]; у численних публікаціях вони роз'яснювали громадськості, що політика Міністерства освіти є суто знищенням філософії як

¹ Вичерпний аналіз згаданих законодавчих актів та подій, реакції фахової спільноти на них дає у попередній статті Олег Хома (с. 6—22).

навчальної дисципліни, бо якщо вона стане предметом вільного вибору, більшість університетів віддасть перевагу прикладним та спеціальним дисциплінам.

«Скільки існує філософія, стільки ведуться розмови про те, що вона вимирає, що вона не потрібна суспільству. Все це не заважало їй спокійно існувати, — зазначив ще влітку Олег Хома. — Але дискусія, що почалася цієї зими, може дійсно привести до зникнення філософії. Зараз ідеться не просто про філософію, а про можливість існування філософської спільноти як такої, що визнається необхідною на рівні суспільства» [Хома, s.a.(b)].

Без перебільшень, 2015 рік став для фахової спільноти роком «битв за філософію». Але... здебільшого це були битви із «зовнішнім ворогом», які майже не зачіпали питання про те, наскільки сама українська філософія в її сьогоdnішньому вигляді здатна протистояти зовнішнім загрозам.

Успіх громадського спротиву, що дав змогу певною мірою зберегти місце філософії в освітньому процесі, не розв'язує проблему раз і назавжди, а лише відтерміновує той момент, коли вона знову дасть про себе знати. Тому варто спробувати подивитися на ситуацію і з іншого боку, зосередивши увагу не тільки на протистоянні утискам з боку Міністерства освіти та намаганні нормативно закріпити статус філософії як загальнообов'язкової навчальної дисципліни, але й на питанні до самих себе: чи відповідає вітчизняна філософія потребам сучасного суспільства настільки, щоби зберегти цей статус навіть без законодавчого регулювання.

Слід визнати, що загроза виключення філософії з переліку загальнообов'язкових дисциплін — лише маркер давніших і глибших проблем самої філософії, що, немов лакмусовий папірець, унаочнив її слабкі місця як галузі досліджень та освітньої дисципліни. Це — два боки однієї проблеми, жодну з яких не можна скидати з рахунків.

Ініціатива «Ребрендинг філософії»: пошук нового кута зору

Однією зі спроб пошуку відповіді на питання про те, якою має бути філософія, аби зберегти статус осереддя духу європейської культури та чи відповідає сучасна українська філософія цим критеріям, стала ініціатива «Ребрендинг філософії: ініціатива сприяння розвитку гуманітаристики України» (далі «Ініціатива»), перше публічне обговорення якої відбулося 19 червня 2015 року в Інституті філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України у форматі круглого столу «Ребрендинг філософії: від університету до ліцею» за участі близько 50 освітян, філософів, релігієзнавців, представників державної влади, релігійних структур, мистецьких установ, медіа та громадськості з Київської, Вінницької, Житомирської, Черкаської, Рівненської та Харківської областей України.

Штрихом, що виокремив цей захід серед інших суміжних починів, стала нетипова та, можливо, болюча постановка питання: заклик перейти від

аналізу зовнішніх чинників та загроз для філософії до внутрішнього аналізу самої філософії.

Як «вхідні дані» для дискусії координатор Ініціативи, президент Асоціації філософів і релігієзнавців та здобувач Центру гуманітарної освіти НАН України авторка цього допису презентувала проміжні результати дослідження «Образи філософії у масовій свідомості» [Ясна, s.a.(b)], за допомоги яких проілюструвала гіпотезу про те, що сьогодні аж ніяк не можна говорити про згасання інтересу до філософії в суспільстві. Доречнішим уявляється осмислення того факту, що кінець ХХ — початок ХХІ сторіччя породили подвійне ставлення до філософії в масовій свідомості, адже в той час, коли науковці обговорюють кризу гуманітарної освіти й відсутність запиту на філософію у вишах, у широких колах пересічних громадян швидко зростає попит на спрощені прикладні книжки, публічні лекції та проекти неформальної освіти, кінофільми й телепередачі філософської тематики. Саме такі взірці «масової філософії», а не праці класиків та університетські лекції сьогодні характеризують образ філософії для статистичної більшості пересічних громадян, і, слід зазначити, своє місце в цьому сегменті ринку інтелектуальних і культурних послуг знаходить дедалі більше представників академічної спільноти.

Ця ситуація змушує замислитися не тільки про примусове витіснення філософії з освітнього простору, але й про невідповідність університетської філософії в її сучасному вигляді потребам студентської молоді. Тому до обговорення на круглому столі були запропоновані такі питання: яку «ринкову нішу» посідає сьогодні філософія та які пов'язані з нею суспільні тенденції можна спостерігати? Як змінюється цільова аудиторія пропонованої філософією інтелектуального «товару» і чи існує сьогодні «попит» на цей «товар»? Яка філософія — популярна чи академічна — потрібна сучасним студентам, беручи до уваги той факт, що й сама вища освіта сьогодні швидко масовізується? Чи має філософія у суспільстві, що змінюється, зберігати класичні форми, незважаючи ні на що, або ж вона потребує своєрідного «ребрендингу», щоб відповідати потребам «суспільства споживання»? Де розумна межа адаптації філософії до масового споживача? Чи може філософія взагалі бути масовим продуктом або ж, як писав Н. Бердяєв, вона все ж таки «не виносить стадності»?

Спроба спустити філософію з п'єдесталу вищої мудрості, яку негоже плямувати розмовами про гроші чи попит — досить радикальний хід, що викликав (і продовжує викликати) чимало критичних зауважень, так само як надто «ринкова» назва ініціативи — «Ребрендинг філософії». Втім, такий підхід дозволив направити дискусію на звичну тему в нове русло. Круглий стіл затягнувся майже на чотири години, продовження дискусії відбулося наступного дня в прямому ефірі на «Громадському телебаченні», обговорення в соціальних мережах і тематичних медіа тривало ще кілька днів, а сама ініціатива «Ребрендинг філософії» продовжує існувати та розвиватися й сьогодні, шість місяців по тому.

Восени дискусію, ініційовану на круглому столі, було продовжено в циклі експертних інтерв'ю з українськими фахівцями в галузі середньої й університетської освіти (державної та позадержавної), науковцями, представниками органів влади та громадських організацій.

Цикл було відкрито бесідою з провідним науковим співробітником Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України, професором Київського національного університету ім. Тараса Шевченка та Національного університету «Києво-Могилянська академія», президентом Українського філософського фонду та головним редактором фахового часопису «Філософська думка» доктором філософських наук *Сергієм Пролесвим* і продовжено розмовами з доцентом кафедри філософії філософського факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка та кафедри філософії і релігієзнавства Національного університету «Києво-Могилянська академія» доктором філософських наук *Вахтангом Кебуладзе*; провідним науковим співробітником науково-видавничого об'єднання «Дух і літера» доктором філософських наук *Олексієм Паничем* і завідувачем кафедри філософії та гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету, головним редактором історико-філософського часопису «Sententiae» доктором філософських наук *Олегом Хомою*.

Записи бесід публікуються на порталі «Освітня політика: портал громадських експертів», який є медіапартнером проекту, та на сайті Ініціативи «Ребрендинг філософії», ініціюється активне обговорення в соціальних мережах. Захід триватиме щонайменше три місяці, коли планується щотижнева публікація й обговорення нових інтерв'ю. Після завершення циклу в партнерських медіа та на інших інформаційних майданчиках буде оприлюднено підсумковий аналітичний звіт проекту.

Філософи про філософію: перші підсумки

Не вдаючися до хронологічного опису проведених заходів, спробуємо підбити проміжні підсумки й зафіксувати та систематизувати найхарактерніші й найважливіші тези, що пролунали в перших публікаціях і дискусіях, що відбулися в межах Ініціативи.

...університет без філософії неможливий, як і здорове суспільство в цілому

У більшості фахівців не виникає сумнівів стосовно того, чи потрібна філософія в навчальних планах університетів.

«Вилучення філософських дисциплін і тематик зі структури університетської освіти означає непоправні втрати для неї, — впевнений *Сергій Пролесв*. — Ба більше, цілковите вилучення філософії з навчальних планів означає унеможливлення власне університетської освіти в тому правдивому сенсі слова, який вона має в європейській традиції. Треба розуміти, що, опікуючись місцем та впливом освітнього ефекту філософії, ми дбаємо не про філософію чи

її викладачів. Гідне місце філософії в освітній системі — це одна з умов якості університетської освіти як такої, її відповідності культурному й інтелектуальному покликанню університету. Університет — не профтехучилище й не школа. Його результатом є не ремісник, а незалежний, компетентний, соціально відповідальний інтелектуал. Низка ключових якостей цього фахівця — від креативності та критичного мислення до громадянської самосвідомості, ціннісних орієнтацій та культурного горизонту — забезпечують якраз курси філософсько-гуманітарної спрямованості. Без них може вийти майстер з полагодження телевізорів, але ніколи не вийде вчений, інтелектуал, адекватний лідер, соціально відповідальна особистість» [Ясна, Пролеєв, s.a.].

«Поки існуватиме університет, існуватиме філософія в ньому. Як тільки зникне філософія, зникне і сам університет, — підкреслює *Вахтанг Кебуладзе*. — Університет — це породження західної культури, тому можливий лише університет західного зразка. Якщо навіть йдеться про Шанхайський університет, він все одно має бути побудований за західним зразком. Отже питання про філософію в університеті — це питання про те, чи можна взагалі називати той чи інший освітній заклад університетом» [Ясна, s.a.(a)].

«Саме філософія здатна надати орієнтири громадянам, більшість з яких на сьогодні є дезорієнтованими у просторі смислів та цінностей, — впевнений професор Донецького національного університету у Вінниці, директор Київського відділення Українського інституту стратегій глобального розвитку та адаптації *Олександр Білокобильський*. — Марксистська філософія, як би її зараз не критикували, з цією функцією справлялася та створювала якісь спільні моральні орієнтири. Сучасний же українець жодних орієнтирів та життєвих координат не має» [там само].

«Кожна людина, так чи інакше, формує власну ідентичність. Ця ідентичність може зростати як бур'ян, а може бути культивованою. І ігнорувати цей ціннісний бік людської особистості неможливо, — суголосний із ним *Олег Хома*. — Просто десь таке культивування ідентичності відбувається в медресе чи церковно-приходських школах, а десь — у ліцях чи університетах на заняттях з філософії, тобто з культивування навичок критичного аналізу й аргументованої дискусії щодо цінностей. Але це завжди було й буде елементом будь-якої освітньої системи, як і суспільного життя загалом» [Ясна, Хома, s.a.].

...проблеми філософії — це проблеми не лише філософії, але й освіти, науки та суспільства в цілому

Утім, неможливо вести розмову про філософію в системі освіти, забуваючи про сучасний стан університетської освіти як такої, а також сфери гуманітарного знання загалом. Сьогодні, як зазначають фахівці, у цій сфері склалися умови, коли розвиток філософії стає майже неможливим.

«Гуманітарна освіта хворіє на ті ж хвороби, що й українська освіта загалом, — зазначає *Сергій Пролеєв*. — Не буду торкатися школи — це предмет

окремої розмови. Що ж стосується університету, то головна біда — симулятивний характер більшості освітніх практик та інституцій. На жаль, вища освіта великою мірою перетворилася на контору з видачі документів про освіту замість правдивої підготовки фахівців. Не кажу вже про застарілість та низьку якість підготовки, які часто присутні навіть там, де такі намагаються навчати. Надто поширеною є ситуація, коли навіть не намагаються. Просто торгують повітрям, видають дипломи, свідоцтва про освіту замість самої освіти. Це розповсюджена пошесть і головний ворог освітньої системи. Не вилікувавши цю хворобу, ніколи не матимемо якісної освіти. Інша велика біда — не просто недолік чи вада, а біда — фатальна відсутність в країні правдивих університетів. Закладів з такою назвою безліч, а от назвати, без застережень, бодай єдиний повноцінний університет — велика трудність» [Ясна, Пролєєв, s.a.].

«Сьогодні в Україні йдеться поки що не про доцільність філософії у вищій освіті, а про доцільність вищої освіти як такої, — заявляє *Олег Хома*. — На тлі масовізації вищої освіти змінюються її функції. Тепер вища освіта має вже не стільки відігравати роль “кузні еліт”, скільки приховувати безробіття або просто утримувати молодих людей під контролем: забирати з вулиці в приміщення, де вони нібито чомусь навчаються, обмежуючи тим самим пасіонарний потенціал молоді та утримуючи її від участі у вуличних акціях та безладах. За таких умов я не став би очікувати якогось прогресу, тому питання про те, наскільки філософія потрібна в освіті, передчасне. Спочатку треба відповісти на питання: чи потрібна нам взагалі освіта? Поки немає відповіді на це питання, немає сенсу ставити питання про філософію» [Ясна, Хома, s.a.].

На думку *Вахтанга Кебуладзе*, «українські університети, принаймні гуманітарні факультети, дуже далекі від моделі наукового топосу, в якому освіта студентів полягає не в тому, що вони, як у школі, слухають лекції й читають удома книжки, готуючись до семінарів, а в тому, що вже з рівня магістрів вони починають брати участь у дослідженнях і долучаються до серйозних наукових проєктів. У нас цього взагалі немає. Цього не дозволяє сама наша система, адже в університетах украї мало фахівців, які мають можливість займатися дослідницькою діяльністю» [Ясна, Кебуладзе, s.a.].

Понад те, йдеться не лише про вади системи освіти, але й про специфіку сучасного українського суспільства в цілому. «Університет — це інституція, що обстоює й розвиває автономію розуму (в різних її виявах) як один з головних чинників існування суспільства, людини, ведення будь-яких справ. Університет плекає автономію розуму і водночас живиться нею. Але в Україні автономія розуму — цей давній і класичний здобуток модерну (а за великим рахунком — всієї європейської культурної традиції) — цілковито відсутній, — визнає *Сергій Пролєєв*. — Сам розум, здатність і потуга раціонального мислення на вітчизняних теренах знаходяться на маргінесі. Там само, законотворно, знаходяться й гуманітарні науки, а з ними й гуманітарна освіта».

«Що стосується ставлення до гуманітарної освіти та взагалі науки, то наша держава зробила все, щоб їх знецінити, — констатує *Сергій Пролеєв*. — Досить назвати оклади наукових співробітників, щоб подальші коментарі були зайві. Наприклад, випускник університету, людина з вищою освітою — [не бакалавр, магістр] — приходять в академічний інститут і на посаді лаборанта має оклад аж у 1400 гривень — на рівні мінімальної зарплати. В багатьох установах прибиральниці отримують більше. Зарплата професора — близько 200 доларів. Хто може прагнути такого рівня статків? Цим можна тільки лякати й принижувати» [Ясна, Пролеєв, s.a.].

Але проблема глибша, ніж нестача ресурсів: *Олег Хома* висловлює сумнів стосовно того, що можна очікувати на помітні зміни, навіть якщо держава раптом почне вкладати серйозні ресурси в гуманітарні науки. «Вважаю, це не дасть майже ніякого результату. Вітчизняна гуманітаристика, з огляду на сучасну її організацію, — це “діжка без дна”, яка структурно не пристосована давати ефективний результат у сучасному світі. Перш ніж говорити про її фінансування, потрібна її кардинальна перебудова, адже поки не будуть подолані структурні проблеми, наші перспективи залишатимуться дуже сумнівними» [Ясна, Хома, s.a.].

...але й сама філософія змушує бажати кращого, вимагаючи певного «ребрендингу»

Активної критики зазнає також форма, в якій нині існує університетська філософія, а необхідність її «ребрендингу», повз численні критичні зауваження щодо цього терміна, визнає чимало представників фахової спільноти.

«У технічному виші курс філософії сьогодні містить вісім лекцій, в яких викладач намагається розповісти про релігієзнавство, етику, естетику та історію філософії, — зазначає *Олександр Білокобильський*. — Це справжнє щеплення проти філософії, після якого студент навряд чи захоче мати з нею справу. До того ж такий курс отупляє викладача, який змушений повторювати його з року в рік для різних груп студентів» [Ясна, s.a.(a)].

Олег Хома пропонує розглядати термін «ребрендинг філософії» як метафоричний. «Я згоден з тими, хто каже, що філософія — це щось високе та прекрасне, — пояснює він. — Але форма, в якій вона сьогодні звертається до суспільства, змушує бажати кращого. Сократ звертався до своїх слухачів в одній формі, Тома Аквінський — зовсім у іншій. Коли Діоген оселився в діжці, він також знайшов власну форму діалогу з тогочасним афінським суспільством, органічну нішу в ньому. Хоча й був він маргінал і дивак, суспільство прийняло, визнало його, що, зрештою, стало історією своєрідного успіху. Ми також маємо знайти форму («діжка» тут, звісно, постає не заклик до неодмінного жебрацтва й асоціальної поведінки, а символом розриву кліше, нестандартним кроком *par excellence*), прийнятну саме для нашого суспільства, і вибудувати філософську спільноту, що органічно впишеться в нього. Це — метафора форми й статусу, а не змісту філософування. Це й є “ребрендинг філософії”, як на мене» [Ясна, Хома, s.a.].

Уточнення терміна пропонує професор кафедри філософії Донецького національного університету у Вінниці, доктор філософських наук *Володимир Попов*. «Філософія існує більше двох з половиною тисяч років, — нагадує він. — За цей час вона створила кілька брендів, намагаючись підтримати власний імідж та популярність у суспільстві. Історично перший бренд філософії — таємна мудрість. Відповідно, перший ребрендинг філософії відбувся у вченнях софістів та Сократа, де філософія перестає бути таємною мудрістю й стає інструментом для людей, що обговорюють нагальні проблеми. Другий бренд філософії пов'язаний із Платоном і стоїками. Це бренд турботи про самого себе. Філософія починає розглядатися як засіб духовного лікування хворих людських душ і досягнення філософської незворушності. Цей бренд існував протягом століть, доки його не перемогло християнство, яке дискредитувало античну філософію, проголошуючи вищою філософією саме себе. Так філософія знову змінила свій бренд і стала служницею теології, що допомогло їй вижити за стінами монастирів. В епоху Відродження вона знову приймає новий бренд — бренд природної магії. Більшість діячів Відродження вважали, що філософія дозволить розкрити таємниці природи, розкрити секрети впливу на людину. На пострадянському просторі склалося два основних бренди філософії. Хронологічно перший — філософія як наука наук та більш пізній — філософія як світогляд. Цей бренд існує й сьогодні, зокрема в Україні. Сучасна філософія також повинна провести власний ребрендинг для того, щоби набути популярності як предмет дослідження та елемент освіти» [Ясна, s.a.(a)].

Чи є припустимим при цьому підходити до філософії з позицій ринкової економіки? Так, вважає *Олег Хома*: «... щоб вижити, філософія повинна враховувати потреби ринку, те, які вимоги вона ставить перед випускниками, та запропонувати суспільству щось таке, від чого воно не зможе відмовитися», — заявляє він. І філософія, на його думку, цілком спроможна зробити це: «Необхідно враховувати сучасні вимоги до фахівця, від якого роботодавці вимагають не лише вузькопрофесійних знань, але й здатності працювати в команді, імпровізувати, знаходити виходи з непередбачуваних ситуацій. Як сформувати такого фахівця? Кращого рецепту, ніж вивчення філософії, не існує — але ця філософія повинна бути правильно представленою [там само].

Не слід цуратися й популяризації філософії за межами університетів — того, що чимало представників фахової спільноти вважають чимось неприпустимим. «Західна філософія з самого початку своєї історії була публічною діяльністю, — зазначає *Олег Хома*. — І сьогодні вона має підтримувати живий зв'язок з культурою, в межах якої функціонує. Однією з форм цього є її публічна представленість: на радіо й телебаченні, в інтернеті тощо. Це не означає, що всі філософи мають з'являтися, скажімо, в телеєфірі. Але якщо філософії взагалі немає в медіа, нині це означає одне: її просто не існує» [Ясна, Хома, s.a.].

Утім, намагаючись адаптувати філософію до вимог сучасного суспільства, слід бути максимально обережними. *Сергій Пролєєв* застерігає від надмірного отожднювання освітнього запиту із запитом ринку. «Цей запит має більш глибоку природу, ніж просто запит ринку, — вважає він. — Якщо ми переведемо дискусію про освіту лише в рамки попиту, ринку освітніх послуг, приборків, то пройдемо повз найважливіші проблеми» [Ясна, s.a.(a)].

Він також закликає до обережного використання термінів «масовізація» та «популяризація» філософії. «Так, ці тенденції мають місце в сучасному суспільстві, але слід говорити не про популяризацію філософії, тобто її вульгаризацію, опускання до рівня масової культури й спрощення таким чином, щоб вона стала доступною людям, які не мають спеціальної освіти. Йдеться про складнішу задачу: про практизацію філософії, наближення її до реального запиту людей, перехід до більш прикладних аспектів. Чи здатні філософи дати молодій людині, яка розгубилася у світі, де бачить корупцію, брехню, продажність тощо, відповідь на питання, як прожити серед цього — тим більш, прожити гідно? Це не популяризація, а здатність застосувати філософію для розв'язання нагальних проблем» [там само].

...ліцей як простір здобуття філософського світогляду

Одним з варіантів стратегії, на думку різних фахівців, може стати розроблення й інституціалізація нової моделі гуманітарної освіти, що передбачає створення філософсько-гуманітарного ліцею як освітнього сегмента між середньою й вищою школою. Прототипом такої моделі можна вважати ліцейську освіту за європейським зразком як специфічний етап між середньою й університетською освітою з потужним блоком соціально-гуманітарних дисциплін.

«Біда нашої школи в тому, що формат навчання практично однаковий як для першокласників, так і для старшокласників, — пояснює це *Сергій Пролєєв*. — Інтелектуальне й соціальне призначення старшої школи суттєво відрізняється від призначення початкової чи середньої... Останні роки школи — час не лише активного самовизначення молодого людини, а й підготовки до подальшого навчання. І не лише, зауважу, навчання, а й життя, дорослого існування в суспільстві. В Україні ж старша школа взагалі інституційно не виокремлена й поглинута середньою. Це вимагає виділення ліцеїв у окрему освітню ланку, а також потребує потужної присутності в цій ланці філософсько-орієнтованих курсів. Саме вони покликані дати поживу та орієнтири для ціннісно-світоглядного та інтелектуального самовизначення. Бо вибір майбутнього фаху має здійснюватися в широкому смисловому горизонті, з урахуванням повноти — і обмеженості — можливостей, які надає людська культура і конкретне суспільство. Та й для здійснення вибору треба мати належні якості — зокрема, здатність критичного аналізу, певної рефлексії тощо. Це теж покликана забезпечити філософсько-гуманітарна складова ліцейської освіти. Юність має природну потребу у філософії» [Ясна, Пролєєв, s.a.].

Старший науковий співробітник відділу логіки, методології і філософії науки Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України, директор Інституту модернізації змісту освіти Міністерства освіти і науки України кандидат філософських наук *Наталія Вяткіна* пов'язує попит на філософію на рівні ліцеїв та коледжів із запланованим переходом середньої освіти на дванадцятирічну систему. «Розвиток критичного мислення, аналізу, теорія та практика усної та письмової аргументації — всьому цьому мають вчити саме філософи, філологи та представники інших гуманітарних наук, причому саме на рівні ліцеїв, — стверджує вона. — Забезпечення такої підготовки на рівні старших класів дозволить змінити й університетську програму та перейти від викладання примітивних пропедевтичних курсів до розгляду класичних філософських текстів, чого, до речі, зараз майже немає навіть на філософських факультетах» [Ясна, s.a.(a)].

«Філософія ще довго залишиться в університеті, але через деякий час може перейти до ліцеїв, адже вік старшокласників у дванадцятирічній системі середньої освіти дорівнює віку студентів перших курсів університету, наприклад, у радянській системі освіти. Отже ліцей як освітня ланка сьогодні набагато ближчий до університету, ніж до середньої школи», — суголосний із нею *Олег Хома* [там само]. Голова журі секції «Філософія» конкурсу наукових робіт Малої академії наук, доцент кафедри філософії Інституту філософської освіти і науки НПУ ім. М.П. Драгоманова, кандидат філософських наук *Надія Адаменко* вважає за необхідне введення філософських дисциплін у відповідній формі ще раніше — з молодших класів школи. «Сьогодні школа в Україні відповідає виключно інформаційній моделі, яка не передбачає розвитку аналітичного мислення, рефлексії, соціальної активності, вміння ставити питання, працювати в команді. Це абсолютно авторитарна модель, яка, фактично, не формує майже жодних навичок, крім писання, читання, говоріння. Тому тільки тоді, коли філософський інструментарій буде в тій чи іншій формі присутнім у навчальному процесі вже з молодших класів, можна буде говорити про філософію на рівні ліцеїв та вище» [там само].

Є й зустрічні пропозиції: не тільки ліцей, але й бакалаврат — це зарано для викладання філософії. «Тільки тоді, коли в людині прокинулося бажання зазирнути собі в душу глибше, ніж вона робила досі, можна пропонувати їй певні філософські техніки подальшого самоаналізу, — пояснює *Олексій Панич*. — Якщо в душі ще не сформувався запит, будь-яка завчасно запропонована відповідь або травмуватиме людину, або забудеться, або ляже мертвим тягарем. Звісно, є унікуми, які вже в школі відчувають потребу в складній філософській рефлексії, але це одна-дві особи на клас, загальна ж маса в цьому просто потоне. Навіть в університеті філософія має радше завершувати курс бакалаврської освіти, ніж відкривати його. Філософія має підсумовувати те, що людина засвоїла з професійних, фахових курсів, зводити ці знання до купи, узгоджувати із загальним світоглядом. Тому розміщення стандартного курсу філософії на першому семестрі першого курсу в

дев'яносто дев'яти відсотках зі ста змушує як викладачів, так і студентів перетворювати курс філософії на марнотратство і профанацію. Такий курс на першому році університетської освіти — це курс, мертвий за визначенням, бо він знаходиться не на своєму місці» [Ясна, Панич, s.a.].

Він також звертається до метафори «ребрендингу філософії»: «Що таке бренд? Відомо, що напої, які вживають під час їжі, діляться на два типи: аперитиви та дигестиви. Аперитиви вживають на початку трапези для підвищення апетиту; натомість дигестиви, зокрема й бренді, п'ють наприкінці споживання їжі для сприяння травленню. За цією логікою, філософія у вищій школі зараз використовується як аперитив. Її “подають” на першому курсі, у першому семестрі, начебто для того, щоб вона розпалювала апетит до подальших знань. Але цього не відбувається. Чого курс філософії точно не робить — він аж ніяк не поживляє апетит до засвоєння інших професійних знань. Це гарантовано. Можливо, він робить щось інше корисне, але тільки не це. У цьому сенсі, словосполучення “ребрендинг філософії” можна розтлумачити так, що ми переосмислюємо філософію саме як бренді — тобто, як дигестив, який вживається не до, а після їжі, й покликаний не розпалювати апетит до знань, а сприяти “перетравленню” вже здобутої системи знань. Інакше кажучи, коли вже є знання, коли їх вже накопичилося багато, філософія допомагає осмислити й упорядкувати їх у процесі формування цілісної системи професійного світогляду. Це, на мою думку, і є те завдання, яке має розв'язувати курс філософії у вищій школі: бути “дигестивом”. Якщо так, то “ре-брендинг філософії” — це саме те, що нам зараз потрібно» [там само].

...філософія у ліцеї: пошуки формату

При цьому залишається відкритим питання про те, яким саме має бути викладання філософії на рівні ліцеїв — так само, як і організація ліцейської освіти загалом. «Розв'язком може стати запровадження в школах нових дисциплін, які не є строго філософією, але закладають основи громадської активності та відповідальності. Запровадження спектра дисциплін філософської спрямованості (але не філософії в чистому вигляді) у школах — це порятунок як для самої філософії й філософської спільноти, так і для суспільства», — вважає *Олександр Білокобильський* [Ясна, s.a.(a)].

«Якщо вести мову про певну популяризацію філософії та адаптацію її для викладання в ліцеях, то одним із перспективних напрямів може стати розробка міждисциплінарних програм на стику філософії, філології, літературознавства, — вважає доцент кафедри історії української літератури і шевченкознавства Інституту філології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, голова Комітету вищої освіти громадської ради при Міністерстві освіти і науки, кандидат філологічних наук *Галина Усатенко*. — Це дозволить розкрити філософські концепції засобами художньої мови та літератури й, мабуть, тоді школярі не будуть змушені аналізувати літературні

твори в контексті “хороших” та “поганих” персонажів, а зможуть аналізувати ті життєві проблеми, які ці твори зачіпають» [там само].

Але «починати треба не з розроблення навчальних програм, а з продуманої концепції та моделі самого закладу як особливої інституції, зі специфічним освітнім і культурним покликанням, — пояснює *Сергій Пролеєв*. На його думку, «навчальна програма ліцею має бути спрямована не на надання абстрактної сукупності знань, а на формування загальної здатності до гуманітарного мислення (зрештою, гуманітарної обізнаності, як запоруки продуктивності й евристичності мислення взагалі). Програма має оперувати не стільки категорією “знань”, скільки категорією “розумінь” та навіть “зацікавлень”. Розвиток зацікавленості, інтелектуального завзяття, смислового горизонту — це має бути пріоритетом. Всі знання є лише засобом для цього. Вчитися вдумливо читати, аналізувати текст, письмово висловлювати думку, аргументувати, вести полеміку тощо — не менш значущі цілі та пріоритети навчального процесу, ніж тематика програм і перелік курсів. Навчальна програма, яка цього не враховує, яка містить лише перелік знань і тематик, зразу має бути відкинута чи принципово перероблена.

Організаційно ліцей має бути, звісно, закладом, але змістовно — ефективним розвивальним середовищем, — додає він. — Ця ремарка не абстрактна. Вона означає, що й як установа ліцей буде успішним настільки, наскільки виявиться спроможним вийти за межі окремої установи. Тобто стане майданчиком творчої самодіяльності й інтелектуального пошуку молоді (і не обов’язково лише самих ліцейців), місцем контактів і співпраці з науковими установами й університетами, простором залучення до активної соціальної дії. Хиба освітніх установ у тому, що вони досягають освітнього ефекту майже винятково власними силами (винесу за дужки такий формат, як виробнича практика, що на сьогодні надзвичайно деградував). Натомість, ліцей має надати учню максимальні можливості для самовизначення. Це передбачає, зокрема, використання стратегії освітнього хепенінгу. Юнак мріє про долю вченого? Хай відвідає реальну наукову лабораторію, дізнається про її роботу, проблеми, будні. Чи буде присутнім на захисті дисертації, завітає до редакції наукового журналу. Напише до того ж журналу рецензію, виконає переклад іноземної статті тощо. Не можна здобути повноцінну освіту, навіть просто визначитися зі своїми прагненнями, залишаючись за шкільною партою» [Ясна, Пролеєв, s.a.].

І нарешті, «ліцейська освіта має бути якнайширше соціально доступною, — впевнений *Сергій Пролеєв*. — Треба розуміти, що звернення до гуманітарних цінностей, набуття культурного кругозору, аналітичної й критичної здатності мислення, просто певного рівня раціональності — це не якась фахова ознака купки “вищих”, “еліти”, чи хоча б “майбутніх вчених”. Це — загальна якість суспільного життя, один з вагомих чинників його безпечності та щасливості. Чим примітивніше життя, чим воно убогіше (не ототожнювати з простотою), тим більше в ньому зла, небезпек і страждан-

ня. І нудності, до речі. Яка теж є однією із соціально небезпечних величин» [там само].

...варто взяти за взірць зарубіжний досвід

Взірцем для розроблення вітчизняної моделі ліцейської освіти може стати досвід європейських країн, де цей інститут діє давно та успішно. «У світі ліцей — давній і усталений освітній формат, — каже *Сергій Пролеєв*. — Традиційно дуже вагомий він, наприклад, у Франції. В плані гуманітарних дисциплін французький досвід є також одним з найцікавіших. Є продуктивні напрацювання й у інших країнах» [там само].

«Ще масштабніше підходять до цього в Італії, де існує п'ятирічна ліцейська освіта (а загалом — тринадцятирічна середня), три останні роки якої містять обов'язкове вивчення філософії, — наводить приклад *Олег Хома*. — У Польщі та Румунії філософія також викладається на рівні ліцеїв, але, звісно, не п'ять років і в дещо відмінних рамках. Якщо візьмемо інші країни, там може бути дещо інша ситуація. Наприклад, у Німеччині філософію викладають у гімназіях, але вона не є обов'язковою дисципліною. Обов'язковим є такий предмет, як “Релігія”, а ті, хто через переконання релігію вивчати не хоче, мають обирати філософію. У цілому ж студенти останніх років французького чи італійського ліцею за віком приблизно відповідають нашим студентам першого, а іноді другого курсу. Тобто ситуація еквівалентна українській: просто у нас немає ліцеїв, а філософію вивчають на першому чи другому курсі університету» [Ясна, Хома, s.a.].

Звертаючись до досвіду сусідів, «головне — не використовувати ті чи ті моделі або освітні форми механічно, без розуміння та врахування вітчизняних можливостей і специфіки, — застерігає *Сергій Пролеєв*. — Інакше може вийти лише дискредитація добрих освітніх ідей, які використовують не ті голови й не за тих умов» [Ясна, Пролеєв, s.a.].

«Реформування української освіти має початися зі створення аналітичних груп, які повинні скласти аналітичні дайджести, присвячені досвіду цих країн», — пропонує *Вахтанг Кебуладзе* [Ясна, Кебуладзе, s.a.].

«Ребрендинг філософії»: півроку від старту

Резюмуючи, зазначимо, що впродовж шести місяців із дня започаткування Ініціативи «Ребрендинг філософії» було здійснено масштабне публічне обговорення проблем, порушених у форматі круглого столу, що дало змогу привернути до них увагу фахової спільноти.

Дискусія, яку було розпочато на цьому заході, продовжується й зараз у тематичних медіа. Зокрема, налагоджено медіазв'язки з порталами «Освітні тренди», «Освітня політика: портал громадських експертів», «Вища школа» [Провідні філософи та освітяни, s.a.], «Педагогічна преса» [Ребрендинг філософії, s.a.], «Релігія в Україні» [Провідні філософи та релігієзнавці, s.a.], та ін. [Ініціатива, s.a.].

Ініціативу підтримують такі установи, як Український філософський фонд, Київська Мала академія наук учнівської молоді, Центр філософської текстології Філософського факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, Українська асоціація релігієзнавців, Асоціація філософів і релігієзнавців та ін.

Формується активна робоча група авторитетних фахівців, що докладають зусиль до розв'язання визначених завдань, а також коло магістрантів, аспірантів, молодих науковців, що долучаються до роботи на волонтерських засадах.

Тривають заходи, метою яких є осмислення наявного стану філософії у вітчизняній системі освіти та уявлень про неї в суспільній свідомості. Зокрема, відбувається другий етап дослідження «Образи філософії в масовій свідомості», результати якого буде оприлюднено влітку 2016 року. В тематичних медіа опубліковано тексти перших чотирьох бесід із циклу експертних інтерв'ю, що триватиме до березня 2016 року й завершиться публікацією підсумкового аналітичного звіту.

Йде робота й за суміжними напрямками, зокрема щодо інформаційних ресурсів академічного філософування та представлення фахової спільноти в інформаційному просторі — адже неможливо говорити про місце філософії в освітній системі, забуваючи про ефективність наукової спільноти в цілому. Відповідно до цього коло завдань Ініціативи за півроку помітно розширилося й сьогодні передбачає також систематизацію корпусу вітчизняних фахових публікацій (для чого поновлено діяльність та розширено можливості реєстру наукової інформації «Філософія в Україні» (тепер — «Ukrainian Index of Philosophy»), а також розроблено національний реєстр академічних філософських перекладів «Translatio Philosophica» [Translatio, s.a.]. Перша презентація цих проектів відбулася на 20 листопада 2015 року на розширеному засіданні кафедри історії філософії Київського національного університету ім. Тараса Шевченка [Ясна, s.a.(b)] та продовжилася 23 грудня 2015 року на робочому семінарі в Інституті філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України [Семінар-обговорення, s.a.].

Все це створює помітний ресурс, що вможливило звернення від розмов до реальних справ. «У сучасних українських умовах будь-які конструктивні зміни даються важко, — зазначив в одному з інтерв'ю *Сергій Пролеєв*. — Просто жити й виживати в цих умовах — вже саме по собі інколи надскладно. Однак це не означає, що нічого не можна зробити. Навпаки, робляться навіть фантастичні речі. Не завдяки державі, звісно, а інколи й проти її волі. Ми приречені на продуктивні зміни. Бо якщо їх не зробимо, країна просто не зможе існувати. Всі ресурси вже вичерпано. Або змінимося на краще, або вимремо. Гадаю, в країні надто багато гідних людей, і багато чудової, перспективної молоді, щоби прийняти останній варіант. Починати роботу треба вже зараз, і це цілком можливо» [Ясна, Пролеєв, s.a.].

ДЖЕРЕЛА

- Translatio philosophica*. Національний реєстр академічних філософських перекладів. — <http://philosophy.ua/translation>.
- Ukrainian Index of Philosophy*. Національний галузевий індекс наукової активності. — <http://philosophy.ua/community>.
- Бистрицький Є.* Чому філософія має бути обов'язковою дисципліною у вишах та академічних інститутах // Українська правда: Блоги, 2015-01-28. — http://blogs.pravda.com.ua/authors/bystrytsky/54c84e4990b7f/page_3/.
- Гардашук Т.* Про ризики «простих рішень». Філософія в університетах: пережиток минулого чи прорив у майбутнє? // День, 2015-01-28. — <http://www.day.kiev.ua/uk/article/cuspilstvo/pro-ryzyky-prostyh-rishen>.
- Дослідження «Образи філософії у масовій свідомості»* // Ребрендинг філософії, 2016-06-01. — <http://philosophy.ua/education/massphil>.
- Ініціатива «Ребрендинг філософії»* у статтях та доповідях // Ребрендинг філософії. — <http://philosophy.ua/program/publications>.
- Провідні філософи та освітяни* зібралися у Києві для обговорення «Ребрендингу філософії» // Вища школа: Інформаційно-аналітичний портал про вищу освіту в Україні та за кордоном, 2015-06-22. — <http://vnz.org.ua/novynu/podiyi/8069-providni-filosofyi-ta-osvitjany-zibralsja-u-kyevi-dlja-obgovorennja-rebrendyngu-filosofiyi>.
- Провідні філософи та релігієзнавці* зберуться у Києві на проєкт «Ребрендинг філософії: від університету до ліцею». — Релігія в Україні. Вера и религия. Философия и религия в Украине // Релігія в Україні, 2015-06-12. — http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/29455-providni-filosofi-ta-religiyeznavci-zberutsya-u-kiyevi-na-proekt-rebrending-filosofiyi-vid-universitetu-do-liceyu.html.
- Пролеєв С.* Резюме експертного висновку щодо проєкту «Положення про порядок підготовки фахівців ступенів доктора філософії та доктора наук в аспірантурі (ад'юнктурі) та докторантурі вищих навчальних закладів (наукових установ)» // Освітня політика: портал громадських експертів, 2015-01-28. — <http://education-ua.org/ua/draft-regulations/363-rezyume-ekspertnogo-visnovku-shchodo-proektu-polozhennya-pro-poryadok-pidgotovki-fakhivtsiv-stupeniv-doktora-filosofiyi-ta-doktora-nauk-v-aspiranturi-ad-yunkturi-ta-doktoranturi-vishchikh-navchalnikh-zakladiv-naukovikh-ustanov>.
- Ребрендинг філософії.* Науковці й освітяни обговорять шляхи реорганізації гуманітарної освіти // Педагогічна преса: Все про освіту в Україні та світі, 2015-06-15. — <http://redpresa.ua/130102-rebrending-filosofiyi-naukovtsi-j-osvityany-obgovoryat-shlyahy-reorganizatsiyi-gumanitarnoyi-osvity.html>.
- Семінар-обговорення* проєктів «Ukrainian Index of Philosophy» та «Translatio philosophica» // Ребрендинг філософії, 2015-12-23. — <http://philosophy.ua/community/events/seminar-obgovorennya>.
- Хома О.* Філософія в університетах: бути чи не бути? // Спільне: журнал соціальної критики, 2015-01-16. — <http://commons.com.ua/filosofiya-v-universytetah/>.
- Філософсько-гуманітарні дисципліни* в автономному університеті: стан справ і можливі розв'язки проблем // Освітня політика: портал громадських експертів, 2015-01-28. — <http://education-ua.org/ua/articles/364-filosofsko-gumanitarni-distiplini-v-avtonomnomu-universiteti-stan-sprav-i-mozhlivi-rozv-yazki-problem>.
- Ясна І., Хома О.* Про філософію // Освітня політика: портал громадських експертів.
- Ясна І.* Аналітичний звіт про круглий стіл «Ребрендинг філософії: від університету до ліцею» // Освітня політика: портал громадських експертів, 2015-07-08. — <http://education-ua.org/ua/draft-regulations/448-kruglij-stil-rebrending-filosofiyi-vid-universitetu-do-litseyu-analitichnij-zvit>.

- Ясна І., Пролєєв С.* Філософія в освітньому просторі: потенціал ліцею // Освітня політика: портал громадських експертів, 2015-10-14. — <http://education-ua.org/ua/articles/502-mistse-filosofiji-v-ukrajinskij-osviti-mizh-universitetom-ta-litseem>.
- Ясна І., Кебуладзе В.* Гуманітарна освіта в Україні: між советським спадком і цивілізованим майбутнім // Освітня політика: портал громадських експертів, 2015-10-27.
- Ясна І., Панич О.* «Ребрендинг філософії» — це правильно, бо філософію слід вживати як бренд // Освітня політика: портал громадських експертів, 2015-11-08.
- Ясна І.* Коментований переклад як форма магістерської дисертації та філософська лексикографія: новації кафедри історії філософії КНУ імені Тараса Шевченка // Освітні тренди: Сайт про сучасні тенденції розвитку освіти, 2015-11-27. — <http://www.edutrends.info/commented-translation/>.

Іламі Ясна — магістр релігієзнавства, здобувач Центру гуманітарної освіти НАН України, президент Асоціації філософів і релігієзнавців, координатор Ініціативи «Ребрендинг філософії» (<http://philosophy.ua>).
